

Cronicke

van den lande van Philippuslandt

Uitgave van de heemkundekring "Philippuslandt"

De geschiedenis van slagerij Bosman

Herinneringen aan de Koude Oorlog: luchtwachttoren 'Anna Jacoba'

Broedershof – ruim 350 jaar geschiedenis

Cronicke 32 - 19^e jaargang - maart 2019

Heemkundekring "Philippuslandt"

Colofon

'Cronique van den lande van Philippuslandt' is een uitgave van de Heemkundekring "Philippuslandt". Het tijdschrift verschijnt 1 maal per jaar.

Onder redactie van

W.S. van Hoeve
Joh. Mol
H.J. Rijstenbil
A.P.A. Vleghels

ISSN 1569-2922

Bestuur

A.P.A. Vleghels, voorzitter
Tel. 0167 572936
E-mail: fons.vleghels@gmail.com

A.G.M. Wisse, tweede voorzitter
H. de Graaf, secretaris
A. Wesdorp, penningmeester
W.S. van Hoeve
C.J. Koopman
I. Krijger

Secretariaat

Beatrixstraat 7, 4675 RV Sint Philipsland
Tel: 0167 851608
E-mail: philippuslandt.secretaris@gmail.com

Ledenadministratie

A. Wesdorp, tel. 0167 562442

**Contributie lidmaatschap € 11,50 per jaar,
Gezinslidmaatschap (2 personen) € 16,00 per jaar.**

De abonnementsperiode begint 1 januari en eindigt op 31 december. Opzeggingen, liefst schriftelijk, vier weken voor het einde van het kalenderjaar

Speciale prijs € 11,50

Een cadeautje voor uw kinderen?

Pa en Ma, Opa en Oma en nog veel meer bekenden zijn in deze fotogalerie te vinden en te ontdekken

Nog beperkt voorradig: Een eeuw klassefoto's door Jan Kempeneers m.m.v. H. Uil.

100 jaar klassenfoto's van de openbare school en de christelijke scholen te Sint Philipsland en Anna Jacobapolder en van de kleuterschool prinses Marijke. Te bevragen bij J.W. Kempeneers, 0166-610904 of per e-mail op jwkempeneers@kpnmail.nl.

Vormgeving en omslag: Jan-Willem Kempeneers

K.v.K. nr.: 22.047.800

Rabobank IBAN: NL61RABO0340212489

Website heemkundekring: <http://www.sint-philipsland.nl>

Inhoudsopgave

Van de voorzitter	1-2
Van de redactie	3
Nieuwe leden	3
Notulen algemene ledenvergadering van 25 april 2018	4-5
In Memoriam	5
De traditionele beurtvaart van Sint Philipsland	6-14
Nieuwe bestuursleden en redactielid	15-16
De geschiedenis van slagerij Bosman	17-20
Zoekplaatje	20
Ella Vogelaar, het meisje uit de Polder dat minister werd	21-26
De jonge geschiedenis van het Oranjecomité	27-30
Overzicht activiteiten 2018	31
Algemene Verordening Gegevens (AVG)	31-32
Omme in vromme	32
Den Belsen brander	33-34
Presentatie Travalje aan de Fluplanders	34-35
Herinneringen aan de Koude Oorlog: luchtwachtoren 'Anna Jacoba'	36-41
Memoires van M.M. Vermeij-Filius, aflevering 5	42-45
Broedershof – ruim 350 jaar geschiedenis	46-53
Herinneringen aan Sint Philipsland	54-61

Herinneringen aan de Koude Oorlog: luchtwachttoeren 'Anna Jacoba'

Hij was maar kort in gebruik, het onopvallende betonnen gebouwtje dat tussen 1953 en 1965 bij de voormalige landbouwhaven van de Anna Jacobapolder aan het Zijpe stond. Af en toe stonden er mannen met een verrekijker op, turend naar het luchtruim. Luchtwachters van het Korps Luchtwachtdienst keken op deze uitkijktoren uit naar laagvliegende vijandelijke vliegtuigen. Ze hielden het 'Russische gevaar' goed in de gaten.

Door Sandra van Lochem-van der Wel

Het uitkijktorentje dateerde uit de tijd van de Koude Oorlog (1948-1991), toen de angst voor een Sovjetaanval en kernoorlog het westen decennialang in zijn greep hield. Onder dreiging van een mogelijke kernoorlog tussen de landen van het Vrije Westen en het Oostblok ontstond een wapenwedloop met onder meer atoomwapens. Ook Nederland bereidde zich voor op een mogelijke Sovjetaanval, onder andere door inrichting van de IJssellinie (1950) en oprichting van de Bescherming Bevolking (1952). Ter verdediging tegen Sovjetaanvallen vanuit de lucht richtte het toenmalige Ministerie van Oorlog het Korps Luchtwachtdienst (KLD) op. Het KLD was onderdeel van het Commando Luchtverdediging (CLV) van de Koninklijke Luchtmacht.

Netwerk van uitkijkposten

Het Korps Luchtwachtdienst bestond uit een semi-geheim netwerk van hoge uitkijkposten, verspreid over het hele land. Het KLD had als taak uit te kijken naar laagvliegende vliegtuigen. Die laagvliegers (beneden 900 meter) konden met de toenmalige radartechniek nog niet goed waargenomen worden. Tussen 1951 en 1956 realiseerde het KLD een landsdekkend netwerk van 276 hoge uitkijkposten, verdeeld over acht sectoren of luchtwachtgroepen. De helft van de luchtwachtposten bestond uit eenvoudige opbouwen op bestaande gebouwen, dat was het goedkoopst. De andere helft bestond uit speciaal ontworpen betonnen torens van verschillende hoogten. De luchtwachttoeren in de Anna Jacobapolder was één van die markante betonnen zogeheten 'raatbouwtorens'.

Luchtwachttoeren Anna Jacoba aan de voormalige landbouwhaven. Karakteristiek zijn de wanden met betontegels. Bovenop is de iets hoger liggende betonplaat boven de ingang van de schuilnis te zien. Links van de toren het opslaggebouw van beurtschipper Aarnoudse (later opslag van Rijkswaterstaat). De dames op de voorgrond zijn (links) Sjaan Kosten-Verstrate en (rechts) Jannie Mol-Quist. Foto K. Kosten in collectie J. Mol.

Luchtwachttoeren 'Anna Jacoba' kwam gereed in 1953 en was gebouwd van prefab betonnen raatbouwelementen. Deze raatbouwtorens zijn in opdracht van het Ministerie van Oorlog ontworpen door de uit Friesland afkomstige architect Marten Zwaagstra. N.V. Schokbeton in Kampen produceerde de raatbouwelementen. Ze bestonden uit betonnen panelen met vierkante openingen in verschillende standaardmaten, die met bouten aan elkaar bevestigd werden. Deze betonconstructie had een aantal voordelen. Beton was in vergelijking met andere materialen sterk en duurzaam. De open raten verminderden het gewicht van de toren. En belangrijk, door de prefab bouw en eenvoudige montage konden snel torens van verschillende hoogten gebouwd worden.

Welstandscommissie

In eerste instantie was de luchtwachttoeren 'Anna Jacoba' gepland op de Zeedijk aan

het eind van de Langeweg. De Genie vroeg in juni 1952 een bouwvergunning aan. Het ontwerp van de vier meter hoge raatbouwtoren kon de Welstandscommissie van Noord-Zeeland niet bekoren. "De verschijningsvorm is zeer storend en onaanvaardbaar uit een oogpunt van welstand", schreef de commissie op 23 juni 1952 aan de gemeente. Maar realistisch voegde ze er een tweede brief aan toe: "Daar hier evenwel defensiebelangen in het geding zijn, zult u mogelijk uit beleidsoverwegingen van ons negatieve advies moeten afwijken". Een verstandig advies, want het Ministerie van Oorlog liet op 22 juli 1952 aan het Provinciaal Bestuur van Zeeland weten "dat het niet mogelijk is om verschillende types te bezigen, om deze aan de Gemeentelijke eisen of bijzondere landschappelijke eisen aan te passen. Indien door de hierbij betrokken gemeenten de gemeentelijke bouwvergunning wordt geweigerd, is het voornemen om de Belemmeringswet Landsverdediging toe te passen". Met andere woorden, de gemeenten dienden de raatbouwtorens maar te aanvaarden.

Bouwvergunning verleend

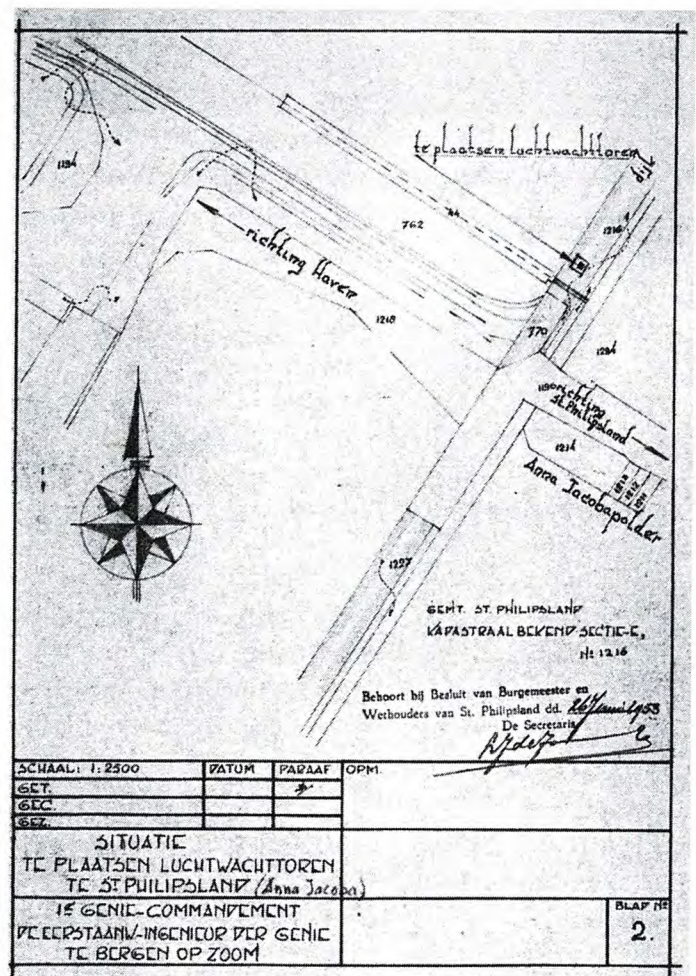
De gemeente Sint Philipsland verleende vervolgens de bouwvergunning voor een lage raatbouwtoren op 12 augustus 1952. Maar de bouw startte niet meteen en uiteindelijk is van deze vergunning geen gebruik gemaakt. Mogelijk was de Genie nog op andere plaatsen aan het werk. In de tussentijd vond begin 1953 de Watersnoodramp plaats. Misschien was dat aanleiding voor wijziging van de plannen. In ieder geval vroeg de Genie in mei 1953 een nieuwe bouwvergunning aan voor een iets hogere raatbouwtoren op een andere locatie, aan de noordzijde van de landbouwhaven (getijdehaven) De Sluis aan het Zijpe. Het storende uiterlijk van de toren hield de gemeente nog steeds bezig, maar de Welstandscommissie kwam tot dezelfde conclusie als een jaar eerder, en dus verleende de gemeente op 26 juni 1953 de bouwvergunning.

De bouw van de toren startte nu snel. Toch is op het laatste moment nog iets in de plannen gewijzigd, want de toren is in afwijking van de vergunde bouwtekening niet op de dijk gebouwd, maar er vlak naast aan de buitenzijde van de dijk. Het is denkbaar dat de grondeigenaar, waterschap Sint Philipsland, die na de Watersnoodramp druk bezig was schade aan de dijken te herstellen, bezwaren had tegen bouwen in de dijk. Bouwen in de zeekering leverde

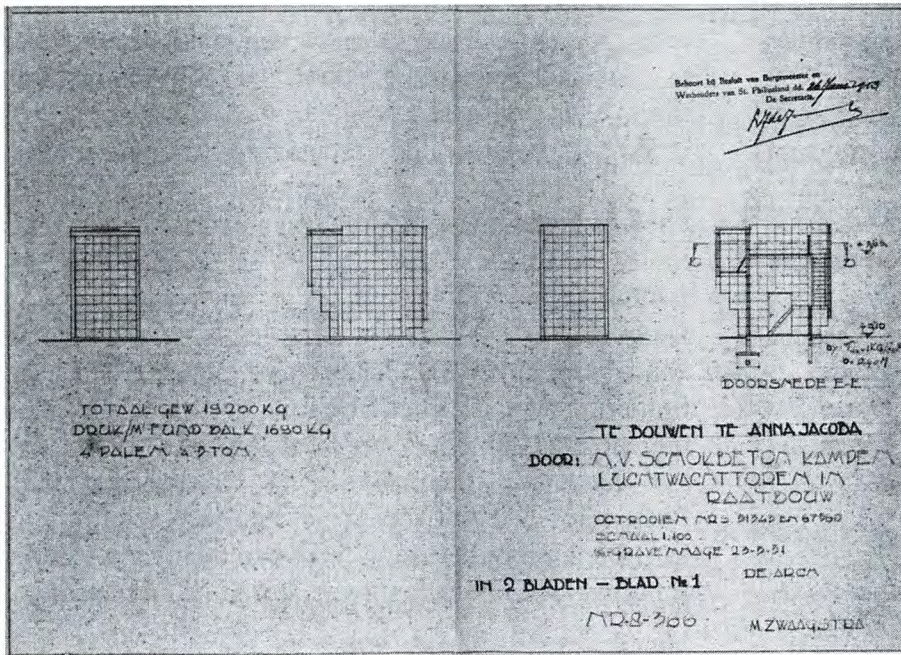
immers een zwakke plek in de dijk op en vormde een extra risico op een dijkdoorbraak. Correspondentie met het waterschap Sint Philipsland hierover is nog niet gevonden. Ook is de toren niet helemaal volgens de (standaard) bouwtekening gebouwd maar recht, met een bredere basis. Dat gaf voor de buitendijkse ligging een steviger fundering.

Rudolf 1

De bouw verliep in fasen. Eerst legde de bouwploueg van de Genie tussen 13 juli en 10 augustus 1953 de fundering van de toren. Daarna kwam Schokbeton met de raatelementen en monteerde de toren. Tot slot legde de toenmalige PTT (Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie) een telefoonlijn aan. De telefoonkast hing links van de ingang van de schuilnis. Wanneer luchtwachtoren 'Anna Jacoba',

Kadasterkaart met locatie luchtwachtoren Anna Jacoba bij de landbouwhaven, 1953. In afwijking van deze kaart is de toren niet op maar net ten westen van de dijk gebouwd. Bron Bouwvergunning 26-6-1953, archief gemeente Tholen.

Bouwtekening luchtwachtoren Anna Jacoba, 1953. In afwijking van de standaardtekening is de toren geheel recht gebouwd, zonder de versmalling onder. Bron Bouwvergunning 26-6-1953, archief gemeente Tholen.

oftewel post 3R1, in meldingstaal 'Rudolf 1', klaar was, is niet helemaal duidelijk, het zal eind 1953 of 1954 zijn. Het cijfer 3 in het postnummer staat voor de 3e luchtwachtgroep, de R is de letter van de kring en de 1 is het volgnummer binnen de kring. In het open landschap van de polder volstond een lage toren, type 3.66, in totaal ruim 5 meter hoog. Het typenummer komt overeen met de hoogte tot aan de vloer van het platform. Om inklimmen tegen te gaan waren rondom tegels in de raatelementen aangebracht. Zo ontstond een geheel dichte toren. Hogere torens elders hebben in het middenstuk van de toren ook open raten.

Kring 3R

Omdat bij slecht zicht en 's nachts vliegtuigen tot op ongeveer acht kilometer hoorbaar waren, stonden de posten maximaal zestien kilometer uit elkaar. Ook stonden de posten dichtbij dorpen zodat de luchtwachters de torens snel met de fiets konden bereiken. Drie of vier posten vormden samen een 'kring', die onderling contact hielden. De drie posten in kring R waren Rudolf 1 ('Anna Jacoba'), Rudolf 2 (Steenbergen) en Rudolf 3 (Scherpenisse). Ze hadden een rechtstreekse telefoonverbinding met het regionale commandocentrum, het luchtwachtcentrum in Breda en met elkaar. Zowel de ruim 13 meter hoge luchtwachtoren aan de

Stoofdijk in Scherpenisse als de luchtwachtpost op het dak van de silo van graandrogerij CHV in Steenbergen bestaan niet meer.

Kijken, luisteren, doorgeven

Op het open platform van de toren speurden twee luchtwachters met een verrekijker het luchtruim af. Hun taak was het signaleren van en waarschuwen voor laagvliegende vliegtuigen. Op het open platform hadden ze vrij zicht op de lucht. 's Nachts waren ze aangewezen op hun gehoor. Met hulp van een peilinstrument, het luchtwachtinstrument, bepaalden ze de richting en afstand van de waargenomen vliegtuigen.

Circa zestien luchtwachters waren nodig om in geval van oorlogsdreiging de toren 24 uur per dag in ploegdienst (drie uur met zijn tweeën) te kunnen bemannen. De luchtwachters waren mannelijke vrijwilligers uit de regio, die opgeleid waren om vliegtuigen te herkennen aan de hand van silhouet en geluid. Ze kregen een grondige opleiding en een deeltijdaanstelling als militair. Ze woonden in Anna Jacobapolder en in Sint Philipsland.

ANNA JACOBA POLDER

WERVINGSVOND

Vrijdag jl. werd een wervingsavond gehouden voor de vrijwillige luchtwacht. Burgemeester de Jonge opende de bijeenkomst, terwijl kapitein van Wijmen aan de hand van enkele platen een nadere uiteenzetting gaf over het doel van dit corps. Elf personen gaven zich op.

Krantenbericht wervingsavond luchtwachters Anna Jacobapolder. Bron Eendrachtbode 29-02-1953, ZB Krantenbank Zeeland.

Werving vrijwilligers

De werving van luchtwachters startte al in februari 1952, nog voor de luchtwachtoren gebouwd was. Op deze eerste wervingsavond in Anna Jacobapolder

meldden zich elf vrijwilligers aan. In april 1956 organiseerde de plaatselijke commissie van Steun Wettig Gezag een informatieavond voor buitengewoon dienstplichtigen, waar zich nog enkele vrijwilligers aanmeldden. Onder de luchtwachters van Rudolf 1 waren landbouwer Wim ten Hove, M. Jagt, Pieter Verhage, L. de Engelsman, dhr. De Visser, Gerard Noorthoek, Johannes Verstrate en Adri Verstrate. Hun postcommandant was M. Wesdorp, schilder van beroep en tevens storingsmonteur bij de P.Z.E.M. voor de bovengrondse stroomtoevoer. Hij runde ook een winkel voor verf en andere schildersbenodigdheden.

Luchtwachters op de uitkijk op een toren elders in het land, 1955. Onderdeel van het luchtwachtinstrument is de ronde kaart met coördinaten van de omgeving. De man met de headset staat per telefoon in verbinding met het luchtwachtcentrum. Bron KLu in particuliere collectie.

Meldsysteem

De luchtwachters meldden de gespotte vliegtuigen (vliegtuigtype, afstand, hoogte en vliegrichting) per telefoon door aan het regionale commandocentrum, het luchtwachtcentrum in Breda. Het gebouw van het luchtwachtcentrum aan de Raamstraat bestaat nog. In Breda kwamen alle meldingen van luchtwachtposten uit de regio (luchtwachtgroep 3) binnen. De officieren in het luchtwachtcentrum in Breda gaven verdachte situaties door aan het landelijke militaire hoofdkwartier van de luchtverdediging, het Sector Operations Centre (SOC) van het Commando Luchtverdediging in Driebergen, na 1958 in Nieuw-Milligen op de Veluwe. Hier kwamen alle lage en hoge

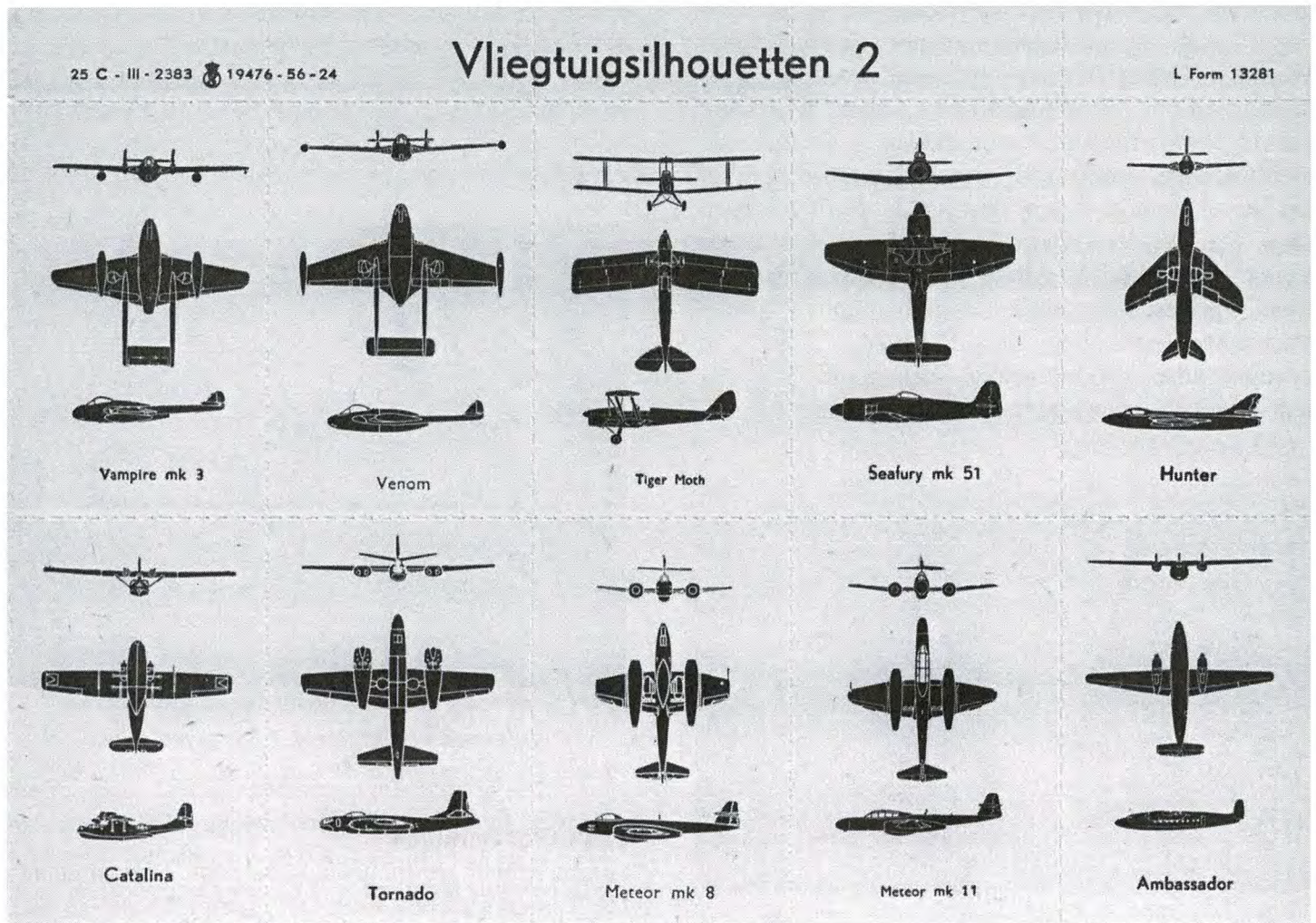
vliegtuigwaarnemingen samen, de laagvliegers via het KLD en de hoog vliegende vliegtuigen via de radar van de radarstations. Daar besliste de gevechtsleiding van het Commando Luchtverdediging over het inzetten van gevechtsvliegtuigen en luchtdoelartillerie.

Vliegtuigwaarnemingen werden gemeld aan het luchtwachtcentrum in Breda. Foto S. van Lochem.

Praktijkoefeningen

Alarm hebben de luchtwachters nooit hoeven slaan. De Russen kwamen niet. De vliegtuigen die ze wél waarnamen waren vooral eigen vliegtuigen van de Koninklijke Luchtmacht die tijdens oefeningen werden ingezet. Gedurende de zomermaanden was er ongeveer eens per maand een praktijkoefening, meestal op een zaterdag. Jachtvliegtuigen als Meteor, Hunter, Thunderjet en Thunderstreak vlogen dan een rondje over een aantal luchtwachtposten. De luchtwachters meldden alles wat ze zagen, niet alleen die paar vliegtuigen die speciaal voor de oefeningen vlogen, maar ook militaire vrachtvliegtuigen als Dakota, trainingsvliegtuigen als T-33 Shooting Star (T-Bird) en vliegtuigen uit de burgerluchtvaart. Aan de luchtwachters op de posten de taak om het juiste vliegtuigtype, de afstand en de vliegrichting te herkennen en snel door te bellen aan het luchtwachtcentrum in Breda. Daar werd het luchtbeeld door de 'plotsters' in kaart gebracht. De plotsters waren dames, vrijwilligers van de Luchtmacht vrouwenafdeling (Luva), die aan het KLD waren toegevoegd. Elke plotster had telefonisch contact met de drie luchtwachtposten in een kring. "Bellen naar Breda had charme, je kreeg dan jonge meiden, de plotsters, aan de lijn",

Lesmateriaal vliegtuigherkenning. Bron Klu in particuliere collectie.

herinneren luchtwachters Wim ten Hove (post 'Anna Jacoba') en Adri Duijnhouwer (post Scherpenisse) zich.

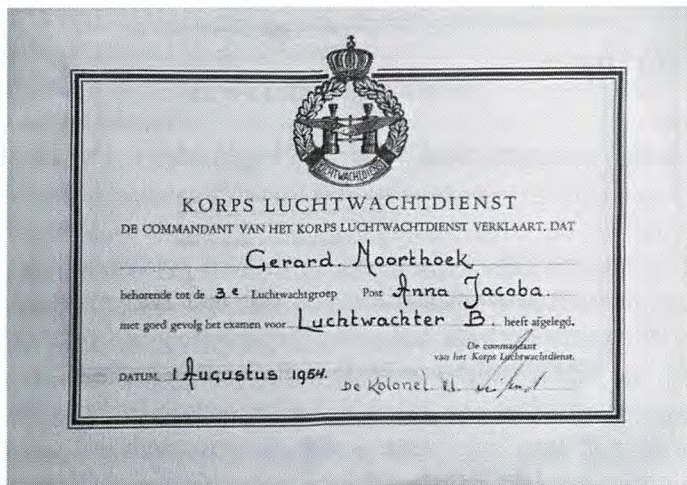
Theorielessen

In de wintermaanden gaf instructeur Sergeant Jan Schets van het luchtwachtcentrum in Breda elke twee weken een avond theorieles, aan de luchtwachters van de posten 'Anna Jacoba', Scherpenisse en Steenberg en gezamenlijk.

In Anna Jacobapolder waren de lessen in de (toenmalige) Christelijke school aan de Langeweg, tegenover de Noordweg. "Een gedragen en aimabel persoon", zo herinneren Wim ten Hove en Adri Duijnhouwer zich hun instructeur. Ook was Jan Schets hun tussenpersoon voor contact met de commandant van de 3e Luchtwachtgroep in het luchtwachtcentrum in Breda, Luitenant-kolonel L.A.M. van Banning.

Centraal stonden de lessen vliegtuigherkenning. Het was zeer belangrijk de vijandelijke vliegtuigen van de eigen te onderscheiden. Tijdens de lessen toonde de instructeur tientallen dia's van vliegtuigen en vliegtuigsilhouetten, 2-3 seconden lang, die de luchtwachters uit het hoofd moesten leren en herkennen. Ook kregen ze 'gehoortesten' tijdens de lessen, waarbij ze motorgeluiden moesten herkennen. Regelmatig werden er onderlinge wedstrijden en zelfs kampioenschappen vliegtuigherkenning gehouden, waar diverse luchtwachters hoge punten scoorden. Voor de oefeningen ontvingen de luchtwachters een kleine vergoeding van ongeveer 1 tot later 2 gulden per lesavond of oefenmiddag. "Als je 2 of 3 pilsjes wilde kopen, dan kwam je te kort", aldus luchtwachter Leen Breure van post Scherpenisse.

Tijd voor ontspanning was er ook. Wim ten Hove ging met een man of zes met een busje naar Breda

Diploma luchtwachter B van luchtwachter Gerard Noordhoek, 1-8-1954. Collectie G. Noorthoek.

voor een gezellige feestavond en naar Soesterberg voor een luchtmacht tentoonstelling. Een hoogtepunt was een rondvlucht in een Dakota.

Opheffing

Elf jaar na het gereedkomen van de luchtwachttoren kwam aan het spotten van vliegtuigen vanaf de toren alweer een einde. Steeds snellere vliegtuigen met sterkere straalmotoren en verbeterde radar maakten het via oog en oor volgen van vliegtuigen overbodig. Het systeem van melden en plotten werkte te traag. In 1964 kromp het KLD in en hief alle posten in het zuiden en midden van het land op. Ook de luchtwachttoren van Anna Jacobapolder is toen buiten gebruik gesteld. In 1968 tenslotte volgde opheffing van de resterende posten in het land en opheffing van het KLD. De vliegtuigwaarneming met oog en oor was definitief ten einde.

Ondanks de korte levensduur was het netwerk van luchtwachttorens een kenmerkend onderdeel van de

Literatuur en bronnen (selectie)

Archief gemeente Tholen. Verleende bouwvergunningen luchtwachttoren Anna Jacoba 12 augustus 1952 en 26 juni 1953.

Hoogendijk, C. en J.W.G. Nijssen (2000), *Bandbox, een halve eeuw Nederlandse gevechtsleiding*, Nieuw-Milligen.

Lochem-van der Wel, S. van (2017), 'Uitkijken naar laagvliegers: het Korps Luchtwachtdienst 1950-1968', in: Oosterboer, F, Pierik, P. en M. Reijmerink. *Koude Oorlog. Politiek – diplomatie – oorlog – mens & maatschappij – spionage*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 47-65.

Lochem-van der Wel, S. van en H. van Lochem (2003), 'Luchtwachttorens, zeldzaam militair erfgoed uit de Koude Oorlog', in: Saillant 2003 nr. 3, 18-25.

Sakkers, H. en J. Den Hollander (1989), *Luchtwachttorens in Nederland. Industrieel erfgoed uit de Koude Oorlog*, Stichting Natuur- en Recreatie informatie. Middelburg. Herdruk uit 2016 verkrijgbaar via www.luchtwachttorens.nl.

luchtverdediging tijdens de Koude Oorlog. Van de eens talrijke luchtwachttorens in het land zijn slechts achttien hele torens en drie halve raatbouwtorens bewaard gebleven. De luchtwachttoren in de Anna Jacobapolder heeft het niet gered, die is al in juni 1965 gesloopt. Er resten nu alleen nog de verhalen.

Met dank aan Willem Kruf, die onvermoeibaar meespeurde naar verdwenen luchtwachttorens, en aan alle oud-luchtwachters en andere informanten die mij hun verhalen vertelden en extra informatie over deze toren opdiepten.

Herinneringsschildje dat alle luchtwachters bij de opheffing in 1964 kregen. Particuliere collectie

Over de auteur

Drs. Sandra van Lochem-van der Wel is historisch geograaf en werkt als specialist cultureel erfgoed en landschap bij Natuurmonumenten. Al jaren doet zij historisch onderzoek naar Koude Oorlog erfgoed, in het bijzonder naar luchtwachttorens en het Korps Luchtwachtdienst.